

פרק עשרים ושנים

מצות השמיטה - ייחודה וחשיבותה בדורנו*

השמיטה היא אחת המצוות הקשות ביותר שנצטוו ישראל. נראה שאין מצווה אחרת הדורשת דרגת מסירות-נפש ודרגת אמונה כל כך גבוהות מהציבור כולו, באופן קבוע מדי שבע שנים.

בעבר - בתקופה שבה אפשרויות יבוא המזון מחוץ לארץ היו מצומצמות ביותר, בתקופה שבה אפשרויות שימור המזון גם הן היו יותר מוגבלות מהאפשרויות בימינו, בתקופה שבה העם כולו חי מיבול אדמתו - הייתה מצות השמיטה דרישה שללא דרגת אמונה גבוהה ביותר אי אפשר היה לקיימה כלל.

ואכן, לא מצינו מצווה אחרת שהתורה נזקקת לשכנע את העם ולהפיג את חששותיו, כמו שמצינו לגבי מצות השמיטה. באף מצווה אחרת לא מצינו שהתורה מעלה "הוא-אמינא" שהעם יערער על האפשרות לקיים את המצווה, או שהעם יעשה חשבון לגבי השלכותיה ותוצאותיה של המצווה, ואילו במצות השמיטה מצינו זאת פעמיים:

א. בפרשת "בהר" - "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף אחר תבואתנו"; התורה מודעת לכך שמצוות השמיטה מסכנת, לכאורה, את חיי העם, ועלולה להמיט עליו רעב קשה. גם תשובת התורה לחשש רציני זה לא מקילה עלינו כלל ועיקר: "וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית". דהיינו, עלינו לסמוך על סיעתא דשמיא ולהאמין שהקב"ה ישלח את ברכתו בשנה הששית, באופן שיאפשר את קיום המצווה הקשה. משמעות הבטחה זו, היא למעשה, הכרה בעובדה שללא ברכה מיוחדת זו, החורגת מדרך הטבע, אין אפשרות לקיים את מצות השמיטה מבלי להגיע למצב של "מה נאכל".

כפי שהעירו כבר ה"כלי יקר" ואחרים, אין הבטחת "וצויתי את ברכתי" תנאי לקיום המצווה, שהרי העם אינו שואל מה נאכל אם לא נזרע וכו'. אלא העם אומר "מה נאכל... הן לא נזרע והן לא נאסוף את תבואתנו": דהיינו, ברור ופשוט שאם יש מצווה שלא לזרוע הרי ודאי שלא נזרע. וכל השאלה היא מה תהיינה השלכותיה של אי זריעה זו על אפשרויותינו לפרנס ולזון את בני משפחותינו.

גישה כזו, אכן מולידה את "וצויתי את ברכתי לכם". כלומר, אם יש החלטה ברורה שלא לזרוע, ולקיים את השמיטה כהלכתה וכמאמדה - אזי גם מובטחים אנו שהקב"ד

* פרק זה נתפרסם לראשונה ב"המעין" טבת תשנ"ד.

יצווה את ברכתו. אך אם מציבים זאת כתנאי - נקיים את המצווה רק אם יצווה ה' את ברכתו בשנה השישית - חזקה שהמצווה לא תקיים והברכה גם היא לא תשלח¹.

ב. בספר דברים בפרשת "דאה", בהקשר לשמיטת כספים, מתייחסת התורה לאפשרות שהעם לא יעמוד בדרישה הקשה, וינסה להתחמק מקיום המצווה של שמיטת כספים, וגם שם טורחת התורה להרגיע ולשכנע את העם שעם הרבה אמונה אפשר לקיים גם דרישה זו: "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמור קרבה שנת השבע שנת השמיטה ורעה עינך באחיק האביון ולא תתן לו...", וגם כאן התורה מבטיחה פתרון על-טבעי: "נתון תתן לו... כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' א-להיך בכל מעשיך ובכל משלח ידיך"; דווקא הנתנה לעני ושמיטת החובות, היא זו שתביא לך את הברכה ואת ההצלחה, ולא כפי שנראה דרך משקפי בשר ודם - ששמיטת כספים עלולה לגרום להתמוטטותם של כל המלווים.

אף כאן הברכה איננה תנאי לקיום המצווה, אלא הבטחה הבאה בעקבותיה, שהרי כאן מפורש: "כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' א-להיך בכל מעשיך" וכו'.

באופן דומה פרש החזו"א זצ"ל גם את הבטחת "יצויתי את ברכתי": "אין הכוונה הבטחה שלא תבוא לידי פקוח נפש ע"י חסרון תבואת השנה השביעית, אלא הבטחת ברכה בשביל שמירת שביעית... ר"ל לא כמו שתחשוב בדרך הטבע ששביעיתך תביא לך הפסד ותחיה בחיי צער, אלא אצווה לך את הברכה" (חזו"א שביעית יח, ד).

רואים אנו, שהקושי בקיום מצות שמיטה איננו חידוש של דורנו או של דורות מספר לפנינו. מרגע שניתנה מצווה זו, היה ברור שהיא דורשת הרבה מסירות נפש, ושהיא מעמידה כל יחיד, ואת הציבור כולו, במבחן אמונה מאוד לא פשוט.

קיום מצות השמיטה כיום קל ופשוט יותר מאשר בימי המקרא, בזמן הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד. אין ספק, שגם כיום יש בקיום מצווה זו אתגר גדול ורציני, ועלינו להתמודד עם הרכה בעיות חדשות הנובעות מהעובדה שאנו צריכים ליישם את מצות השמיטה במסגרת החקלאות המודרנית - שרחוקה מרחק רב מאופי החקלאות העתיקה ובעייתיה; אך גם מגוון הפתרונות שיש בידינו היום הינו גדול ורחב, ואין ספק שניתן וצריך לעמוד במבחן זה.

כדי לשבר את האוזן ניתן לומר, שאם בעבר הייתה נראית מצות השמיטה ככעיה קיומית גדולה, הרי שכיום, לכל היותר, ניתן לראותה ככעיה כלכלית גדולה.

ודווקא בגלל שמצווה זו - מצות השמיטה - מציבה בפני האומה, מאז ומתמיד, דרישה לדרגת אמונה נשגבה, קובעת התורה שיותר מכל מצווה אחרת, תלויה ישיבת עם ישראל בארץ ישראל בקיום מצות השמיטה. ההגיון הוא בכך שמצווה זו, יותר מכל דבר אחר, מהווה מבחן למידת אמונתו של העם בקב"ה, ולכן הייתה מצווה זו לאבן בוחן מרכזית לזכותו של עם ישראל לרשת את הארץ ולהתבסס בה, כיאה למצווה המהווה את שיא

1. גם ניסים אחרים בתורה לא קרו אלא לאחר שנעשו מאמץ והשתדלות טבעית מקסימליים; וכן כנראה גם כאשר לציפיותינו מימות המשיח...

הדרישות של הקב"ה מהאדם - מצווה שקיומה מוכיח ומעיד על דרגת אמונה ובטחון גבוהה ומוחלטת בקב"ה².

אף על פי שמדובר במבחן קשה מאין כמוהו, הרי שכשלוך במבחן זה ח"ו מוליד את העונש הגדול ביותר - עונש הגלות והניתוק מהארץ, כפי שמפרשת התורה בפרשת בחוקתי: "אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה... אז תשובות הארץ והרצת את שבתותיה כל ימי השמה תשובות את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתכם עליה". ופעם נוספת: "והארץ תעזב מהם ותרץ את שבתותיה בהשמה מהם והם ירצו את עונם יען וביען במשפטי מאסו ואת חוקתי געלה נפשם". וכן להוותנו אכן ארע לעם ישראל, כפי שמעיד המקרא (דברי הימים ב', פרק לו): "ויגל השארית... אל מלך בבל... עד מלך מלכות פרס, למלאות דבר ה'... עד רצתה הארץ את שבתותיה, כל ימי השמה שבתה למלאות שבעים שנה".

הקשר ההדוק בין קיום מצות השמיטה ובין הישיבה בא"י וההתבססות בה, הינו קשר לשני הכיוונים - שמירת המצווה מבססת את ישיבתנו בארץ ישראל, ואי שמירתה ח"ו מערערת את אחיזתנו בארץ.

ואכן, שבי ציון בימי עזרא הבינו זאת היטב; הם ידעו שכדי לבסס את אחיזתם בארץ ישראל עליהם לתקן ולטפל בגורמי הגלות והחורבן, ועל כן באמנה שהם כורתים ומקבלים על עצמם תופשת מקום מרכזי ובלט מצות השמיטה: "ונטש את השנה השביעית ומשא כל יד" (נחמיה י לא). וכפי שידוע לנו מהמקורות ההיסטוריים של תקופת בית שני ושל ימי המשנה והתלמוד, אכן מסר עם ישראל את נפשו על קיום מצווה זו.

לאור האמור, יש גם תשובה לשאלה מה טעמה ותועלתה של מצות שמיטה כשרק מיעוט קטן עוסק בחקלאות. מה טעם להטיל נטל כבד כזה על כתפיו של מיעוט זה ועיז להחיש עוד יותר את תהליך הצטמצמותו והתפוררותו, ובכך להביא לערעור אחיזתנו באדמת ארץ ישראל, שהרי ללא קשר של עבוד-אדמה ושל חיים היונקים וניזונים מאדמת ארץ ישראל, האחיזה בארץ מתרופפת ומתערערת?

ולאור האמור יש להשיב לשאלות קשות אלו כדלהלן:

א. קיום מצות השמיטה הינו תנאי הכרחי לביסוס ישיבתנו בארץ. דווקא האמונה ומסירות הנפש הדרושות לקיום מצות השמיטה - הן הן שיביאו להידוק אחיזתנו בנחלת אבותינו, כפי שמעידה ומדגישה התורה פעמים מספר.

ב. אין כמו מצות השמיטה להנך לאמונה שלא "כוחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה" אלא ה' "הוא הנותן לך כח לעשות חיל". השמיטה מטביעה בלבו של היהודי את האמונה שלמרות שהוא חייב להשקיע ולעבוד לפרנסתו בכל כוחו, הרי שבסופו של דבר יכול אדמתו - מתנת אלקים הוא. ללא אמונה כזו קשה לציית למצווה קשה כל כך. שהרי רק אדם המאמין שאכן ברכת שש השנים תלויה לא בכוחו ובעוצם ידו אלא

2. התבססותו של עם ישראל בארץ ישראל תלויה במידת אמונתו ודבקותו בהקב"ה - כך מעידה התורה פעמים רבות במקומות שונים (דברים ד, א; ד, מ; ה, כט; ה, יא ואילך; יא, ח ואילך, ועוד).

בברכת אלקים - מבין שבעצם כל שנה היבול הינו כולו מתנת אלקים, ואם הקב"ה אסר שנה אחת להנות מיבול זה הרי אין זו דרישה מהאדם לוותר על דבר יקר השייך לו, אלא יש בכך צמצום מתנתו הגדולה של הקב"ה לשש שנים מתוך שבע שנים³.

מצות השמיטה נועדה להחדיר לתודעתנו את העובדה החשובה שארץ ישראל איננה שייכת לנו ואין היא קנייננו הפרטי והמוחלט, אלא ארץ ישראל שייכת לקב"ה ואנו איננו אלא תושבים וגרים היושבים בארץ זו בתנאי ועל מנת למלא תפקיד וייעוד מסוים. ה' שהוא אדון הארץ מתיר לנו לעבוד את אדמתו במשך שש שנים, ובשנה השביעית הוא מוכיח את בעלותו על הארץ על ידי שהוא אוסר עלינו לנהוג בשנה הזו כבעלי האדמה.

הכרה זו יש לה השלכה ישירה ומכרעת על כל התנהגותנו בארץ ישראל. שהרי אם אנו נרים בנחלת הקב"ה הרי ששוב אין התנהגותנו יכולה להיות דומה להתנהגותו של אדם בביתו הפרטי, אלא עליה להשתוות להתנהגותו של מבקר המתארך בהיכלו של מלך מלכי המלכים, להתנהגותו של אדם הניצב במקום קדוש - מקום השראת שכינה.

אמנם חלק גדול מעם ישראל איננו עוסק כיום בחקלאות, התנאים השתנו, אך אין בכך בכדי לגרוע מעוצמתה של המצווה. גם כיום מדגישה מצות השמיטה את קדושתה של הארץ ואת שייכותה להקב"ה, וגם מי שהוא עצמו איננו חקלאי, הרי הוא נזקק לתוצרת חקלאית - ללחם, שמן, יין, פירות וירקות וכו', ולכן, קיומה של המצווה מהדיר, גם כיום, מסרים חשובים אלו לכל בית ובית בישראל.

נכון הוא, שאם נניח שכל מגמת מצות השמיטה הינה חינוך לחסד, לזויתור ולשוויון, הרי שחלק גדול מהעם איננו שותף ללקחים אלו; אך אם נבין שעיקר מגמתה של מצות השמיטה היא החינוך לקדושתה, לייחודה ולמעמדה של א"י, ולקשר שבין העם והארץ - הרי שגם כיום מהווה מצווה זו מכשיר ומנוף חשוב, ללא תחליף, להנחלת מסרים אלו.

רצוי שנטל שמירת השמיטה ייפול גם על הציבור שאינו עוסק בחקלאות. אין כל סיבה שנטל זה יהיה מוטל אך ורק על הסקטור החקלאי, בשעה שכל אחד ואחד זקוק לתוצרת החקלאית בשנת השמיטה ובשאר השנים, וכל אחד נהנה מכך שיש ציבור המעבד את אדמות המדינה ואוחז בהם, ואיננו משאיר תחום חשוב זה רק לערביי הארץ. ואם אמנם כך יהיה, שכל הציבור יהיה מודע באופן מעשי למצות השמיטה, ממילא כולו גם יתברך מהשפעתה הרבה.

על רעיון זה דיבר משה רבינו אל בני ישראל בנאומיו בספר דברים קודם כניסתם לארץ (פרקים ח, יא ועוד). זה גם הרעיון של מצות הביכורים ומקרא ביכורים. זה הרעיון של חג הסוכות והישיבה בסוכה בעת האסיף. ועוד ועוד.